

CUNOAȘTEREA GENDER RURAL: REPERE ȘTIINȚIFICE

Dr. hab. **Iulia BEJAN VOLC**
Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM

KNOWLEDGE OF THE RURAL GENDER: SCIENTIFIC REFERENCE POINTS

Summary. The article is a synthesis of the gender studies specificity, denotes aspirations of social actors (studious young people), reflects family everyday life situations, highlights the relation „parents – children” and characterizes the image of superior members of rural families. The paper reflects a number of socio-cultural and socio-psychological situations showing the relationship among family members, thus, gender studies remain full of explanatory and valuable judgments formed within social and cultural behavioral models. Methods and techniques of gender studies contributed to the understanding of the way gender shapes our lives, ideas and attitudes. The paradigm „scientific heritages” allows demystifying erroneous concepts, relations and systems in gender studies theory and practice.

Keywords: gender studies, rural gender, scientific heritages, value orientations, relationship „parents – children”, personal visions, behaviour, system, model, gender synthesis, genderological construction.

Rezumat. Articolul constituie o sinteză a specificului de cunoaștere gender, denotă aspirațiile actorilor sociali (tineretul studios), reflectă situații din viața cotidiană a familiei, scoate în evidență relația „părinți – copii” și caracterizează imaginea membrilor superiori ai familiei rurale. Textul reflectă un sumar de situații socioculturale și sociopsihologice ale relațiilor dintre membrii familiei, astfel cunoașterea gender rămâne încărcată de judecăți explicative și valorice, formate în cadrul unor modele sociale și culturale comportamentale. Metodele și tehnicile de cunoaștere gender au contribuit la înțelegerea modului în care genul ne modelează viețile, ideile și atitudinile. Paradigma „patrimonii științifice” permite să demistificăm concepte eronate, relații și sisteme în teoria și practica cercetărilor gender.

Cuvinte-cheie: cunoaștere gender, gender rural, patrimoniul științifice, orientări valorice, relație „părinți – copii”, viziuni personale, comportament, sistem, model, sinteză gender, construcție genderologică.

În practica științifică mondială a apărut un nou domeniu de cercetare – genderologia (știința despre genuri), care studiază similitudinile și divergențele dintre cele două genuri (femei și bărbați), relevă noțiunile de performanțe individuale și colective, caracterizează aspectele situațional-comportamentale ale personalității (relații inter- și intrapersonale), analizează aspectele de raporturi și de competență, de statut, omogenitate și identitate, definește mecanismele și strategiile de gen social-gender [1, p. 6].

În acest context, în studiul prezent relația dintre metodologie și cercetarea socială este una complexă, fiindcă nu mai e posibil să proclamăm autonomia absolută a unui domeniu de cercetare, iar discuția despre eficiența și limitele paradigmatelor din științele despre om pentru științele social-umanistice capătă o valoare deosebită. Astfel, inovațiile se produc la nivelul cercetării de vârf, la intersecția domeniilor, la interpenetrarea altor discipline [3].

Teoria cunoașterii reclamă a vedea neapărat bazele gândirii umane. Unii specialiști-sociologi au determinat principiile de confruntare în relațiile funcție/valoare și masculin/feminin. În această ordine de idei, o importanță esențială (după savantul francez P. Burdie) se acordă problemei bărbat/femeie, la fel

ca și categoriilor de calitate/cantitate, logică/intuiție, plăcut/dureros etc. P. Burdie opinează că masculinul și femininul țin de niște funcții simbolice (acestea ar fi doar unele divergențe) – bărbatul ca subiect, iar femeia ca obiect, – că o libertate a femeii ar însemna o revoluție simbolică de lungă durată, care ar pune sub semnul întrebării însăși temelia de producere simbolică și chiar principiul de naștere și utilizare a bunurilor culturale [10, p. 164].

Teoreticienii care se ocupă de cercetarea problemei genurilor menționează că viziunea asupra naturii omului, a culturii și sănătății în relațiile gender ocupă un loc aparte și constituie o reprezentare social-culturală în realitate. De aici își iau începutul teoretico-metodologic cercetările gender. În cadrul familiei se formează femeia și bărbatul, ca personalități, aici se însușesc normele culturale, care, în măsură considerabilă, determină funcționarea corpului fizic, se pune începutul formelor de analiză gender, dispăre, de altfel, fenomenul marginal cu privire la cercetarea problemei femeii.

Savantul englez A. Giddens a pus baza teoretică a problemei autoidentității, autocultivării conștiinței identității propriului „ego”, relațiilor dintre „eu” și „social”. Astfel, într-o lucrare de analiză gender este

necesar să-l modelăm pe om folosind noțiunea de „ego” și pornind de la relațiile lui în societate.

Legile nescrise ale comunităților rurale, constituite în baza obiceiurilor și datinilor, determină comportamentul indivizilor, temelia relațiilor sociale și psihologice ale tipurilor de oameni alcătuind izvorul lumii intime interioare. Noțiunea de „cunoaștere de sine” apare în interiorul individului, care își proiectează „eul” său. În realitate are loc un dialog cu sine, după ce urmează o „rupere-tăcere” – de trecere, – apoi ia naștere *fenomenul gender asimetric*.

Cercetătorul francez S. de Beauvoir menționează că „femeia nu se naște, ci devine femeie”, dar nici bărbatul nu se naște bărbat, el trece printr-o etapă îndelungată de „devenire”, și că echitatea între sexe este o necesitate vitală. În această ordine de idei amintim câteva aspecte istorico-sociale ale cercetărilor gender.

Spre sfârșitul anilor '70 ai secolului al XX-lea în Apus s-a intensificat simțitor mișcarea feministă, care a stimulat *cercetările științifice gender – o noțiune fundamentală a conceptului de dezvoltare a societății contemporane*.

Noțiunea de gender, după părerea multor cercetători, atât în limba română, cât și în alte limbi, nu are o traducere și semnificație adecvate. Într-un dicționar englez-rus (aut. Müller) termenul *gender* are două semnificații: de „gen gramatical” și de gen, ca înțeles de glumă. În dicționarul autorului rus S. Ojegov categoria de gen, reprezentând o noțiune gramaticală (feminin, masculin și ambigen), totodată, indică o sistematizare a soiurilor de animale. T. de Lauretis a întreprins o analiză minuțioasă a termenului „gender” din diferite dicționare de limbi străine și a stabilit că în dicționarul *American Heritage Dictionary of English Language* el înseamnă clarificare, având și o semnificație morfologică, arătând clasificarea după gen. În limba spaniolă *genero*, în limba italiană *genere*, iar în limba franceză *genre* nu au nicio legătură cu noțiunea de *gen uman*. Numai în limba engleză, unde nu există genul masculin și genul feminin, termenul de *gender înseamnă categorie de gen* (8, p. 123). În alte dicționare semnificația acestui cuvânt include și noțiunea de relație (apartenența de grup, clasă, categorie etc.).

Noțiunea de gender sistematizează și diversifică (construiește) relațiile dintre individ și grup, stabilește relații sociale și reprezintă particularități individuale în acest cuplu. Termenul „gender” reprezintă un sistem destul de complicat, o construcție conceptuală bazată pe experiența personală și pe cea colectivă, un model de viață (o imagine a vieții) a femeii și a bărbatului, a relațiilor părinți - copii, reflectă rostul „strategiei” sistemului „gen - gender” și determină

caracteristica femeii și a bărbatului, sistemul de relații dintre ei etc. [1, p. 8].

Structura conceptuală „cum trebuie să fie o femeie și un bărbat”, „o fetiță și un băiat”, caracteristica modelului de trai al acestora, constituie formula sistemului de gen-gender [8, p. 124].

În circuitul sociologic noțiunea de „cercetare gender” a fost introdusă de către teoreticienii feminismului care subliniază necesitatea revederii (reanalizării) nu a experienței genului (sexului), ci a experienței genului uman (a femeii și a bărbatului), raportată la caracteristicile cultural-psihologice care coincid cu interpretarea cultural-genetică a acestora [2, p. 141].

Teza dată este completată de E. Badinter: „Orientările unor concepții sociologice feministe spre o societate pluralistă se formează nu după principiile de subordonare, dar după cele de coordonare, care exclud orice formă de dominare, violență, tortură a personalității, asigurând egalitatea între bărbați și femei în interiorul fiecărui grup-gen, între adulți și copii, acestea evident că sunt coincidențe ale unui început „feminin” în cultură” [9, p. 524].

Noțiunea de gender, fiind o construcție social-culturală, relevă un produs (sau un proces), un sistem de reprezentări despre altcineva – acestea însemnând un cuplu de tehnologii sociale și manifestări culturale rurale, toate constituind tendințe de autoafirmare și norme de conduită pentru bărbați și femei.

Deci *analiza gender rural* (în cazul nostru) include un complex de noțiuni care se îmbogățesc în permanență cu noi și noi formule și determinări, acestea constituind un specific al cercetărilor gender rural, iar sistemul gender are tangențe cu sistemul ierarhie și de dominare, care formează o gamă de probleme, modele, strategii, concepte etc. Cercetările gender se raportează și la aspectul sociolingvistic, care evidențiază factorii lingvo-socioculturali ce determină atitudinea societății față de femei și de bărbați, comportamentul individului în funcție de genul de care aparține, imaginațiile stereotipice despre calitățile femeiești și bărbătești – totul ce se referă la sfera vieții sociale și a culturii ambelor genuri. *Concluzia fiind – noțiunile de „feminitate” și de „bărbăție” sunt studiate nu ca factori imanenți-naturali, ci ca factori conceptuali-culturali*. Deși formula gender social-cultural nu este categorie de limbă, aspectul sociocultural al obiectului de cercetare poate fi analizat numai utilizând termeni și noțiuni sociolingvistice în vederea reprezentării culturii genului respectiv. Prin descrierea „fenomenului gender” cu ajutorul terminologiei lingvistice, al expresivității stilistice se întreprinde o tentativă de a construi modelul teoretic

gender rural, de a sistematiza tendințele metodologice de cercetare a problemei gender.

Metodele și tehnicile generale de cercetare gender solicită utilizarea amplă a formelor lexicale de exprimare, pentru a discuta și analiza unele teorii cu privire la problema gender. Pentru argumentarea științifică a teoriei cunoașterea gender rural, în circuitul sociolingvistic a fost inclus un cod de noțiuni și termeni ce țin de diverse domenii și subdomenii științifice. Ontologia genului, ca fenomen al culturii, conține diverse noțiuni și termeni care au format limbajul rural și aduc o contribuție importantă la cunoașterea științifică a sintagmei „gender tradițional rural”.

Construcția gender este un produs social-biologic, un fenomen social-psihologic care formează închipuirile noastre despre alții, ne pune la dispoziție imagini despre noi înșine.

Cum derulează aceste fenomene în mediul rural, care este tehnologia formării paradigmei „gender rural”, ce reprezintă un segment al conceptului de cercetare a temei?

Un răspuns la această întrebare este: „Pentru prima dată într-o lucrare științifică au apărut paradigme principial noi – *gender rural, stereotip rural*. Metodele interdisciplinare netradiționale de analiza empirică a materialului i-au dat posibilități avansate autoarei de a releva individualitățile socioculturale și sociopsihologice ale genurilor rurale, particularitățile specifice pozitive și negative în gândire și în comportament, a scoate în evidență geneza orientărilor valorice ale femeilor și bărbaților din comunitățile rurale [2, 126].

În studiul prezent am ținut cont de anumite aspecte ale teoriei cunoașterii sociale. Conținutul cercetării se dezvoltă în contextul conceptului general gender, care realmente include reprezentări sociale și culturale din mediul rural, forme comportamentale, viziuni personale etc. – tendințe și performanțe ce determină individualități socioculturale, modele de raporturi, stereotipuri de gândire, forme de conștientizare a faptelor, relații personale, formule de comportament etc.

Abordarea metodologică este analizată și completată cu informații culese pe teren care plasează în centrul atenției personalitatea genului (femeie, bărbat, fetiță, băiat) ca emanație a trăsăturilor acestora, reprezentând o construcție socială, culturală și psihologică. Interacțiunea ca formă și comunicarea ca metodă de acumulare a informației empirice sunt raportate la un cod comun de principii în scopul determinării diverselor comportamente individuale și colective. Este important să avem în vedere că și limbajul acceptat de actorii sociali (informatori, experți) exprimă stilul de educație și de instruire, competența

profesională etc. *Conceptul „gender rural”, în lucrarea dată, reprezintă un mesaj uman, el simbolizând recunoștința adâncă față de femeia-mamă, dătătoare de viață pe pământ și față de bărbatul-tată, ocrotitorul ființelor dragi.*

Rezultatele investigațiilor de teren, efectuate în ultimele două decenii, demonstrează sensuri existențiale ce au capacitatea de a converti concretul în abstract și invers. Prin intermediul acestora se creează o viață de mari tensiuni filosofice.

După cum dovedesc răspunsurile tineretului studios, cu cât ne îndepărtăm mai mult de mamă și de tată, cu atât mai accentuat găsim în chipurile lor asemănări și deosebiri, care ne apropie într-atât încât, oriunde am fi, îi căutăm mereu, chiar și prin memorie, dorindu-ne mult să-i auzim, să-i vedem și cu dragoste să le dezmierdăm obraji, pe care, de atâtea ori, parcă îi simțim umezi și reci. În acest context ne regăsim fiecare. Ce-ar însemna aceasta? Sunt spicuri din răspunsurile tinerilor, elevi și studenți.

Prin tată și mamă suntem cine suntem

„Am doi părinți extraordinari. Aș dori ca orice suflare de om pe lume să aibă astfel de părinți. Nu m-au aprovizionat totdeauna cu ce mi-aș fi dorit, nu m-au alintat cu bani, pentru că de cele mai multe ori nu i-au avut, iar eu nici n-am pretenții, fiindcă i-am înțeles totdeauna. Ei mi-au dat o educație aleasă în baza unei armonii familiale ce predomina între mama și tata. Ei se mândresc cu mine – deja am început a mă întreține singur (mai cânt pe la nunți și cumătrii). Părinții mei sunt foarte simpli și comunicabili. Au același stil de comportament indiferent de politica de guvernare sau alte schimbări politice și sociale. Mulțumesc lui Dumnezeu că am parte de doi părinți – mamă și tată. Ei au calități bune mai multe decât negative. Viciile nu le prea observ, dar poate că nici nu le au – ele fiind niște greșeli omenesti. În familie locul principal îl joacă amândoi părinții, au responsabilități parcă egale, iar funcțiile diferă. Bugetul familiei îl formează ambii și dirijează cu acest buget mai mult mama, iar „cușmă în casa” este tata. Și, totuși, cele mai multe probleme le rezolvă mama – ea este mai ocupată și niciodată noi, copiii, n-am știut ce probleme avem în familie. Ei chiar dacă se ceartă, noi, practic, nici nu prindem firul când s-a întâmplat aceasta, pentru că ei nu dau pe față.”

„Noi, copiii, trebuie să înțelegem că viața este grea și părinții nu întotdeauna pot să obțină ceea ce-și doresc. Părinții mei ne-au educat pe noi, patru copii, cu metodele lor proprii (învățate cred că tot de la părinții și bunicii lor), după cum spune proverbul – „Bătaia-i din rai”. Însă eu îi înțeleg, pentru că au făcut din noi oameni – suntem un exemplu în sat în

toate cele. Ei nu s-au bătut și nu s-au certat decât numai din cauza noastră, că noi nu prea ascultam și nu făceam ceea ce ei spuneau.”

„Părinții reprezintă totul pentru mine: sunt începutul vieții mele, ceea ce sunt azi și voi fi în viitor. Pentru toate le mulțumesc mult și-mi doresc să ajung în ziua când voi putea să-i ajut, ca să simtă și ei un răspuns pentru toate câte au făcut pentru mine. Când de rău îmi pare că de-atâtea ori n-am ascultat părinții, le-am făcut probleme, necazuri. Îmi dau bine seama că ei aveau dreptate, iar eu eram un îndărătnic.”

„În familia noastră predomină discriminarea, Mama și, mai cu seamă, tata nu țin cont de păreri-le noastre. Părinții procedează așa cum doresc. Noi însă ne simțim tot mai mult ofensați. Suntem trei copii, avem opinii complet diferite de cele ale părinților. Sentimentele noastre nu se iau în seamă și aceasta ne răzvrătește împotriva lor. Ei insistă să le repetăm comportamentul, că „așa au făcut neam din neamul nostru”. Astfel noi am arăta ca niște proști în fața prietenilor.”

„De multe ori sunt tentată să fug de acasă. Deseori mă prind cu gândul să mă răzbun pe tata pentru că mă înjosește când propun și eu ceva. Situația mea în familie se complică dat fiind că am niște idei, după mine bune, iar mama și tata refuză categoric să mă asculte.”

„Părinții pentru mine sunt ca niște străjeri, ne veghează mereu. Ei chiar și la vârsta de șaptesprezece ani mă alintă, uneori mi-i rușine, dar îmi dau seama repede că (părinții) sunt mereu cuprinși de un sentiment. În viața copiii au nevoie de o rază de lumină ca să-și poată alege drumul dorit și aceasta lumina sunt părinții, care ne dau viață și care au grijă de noi.

Părinții au știut să împartă dragostea lor nouă, celor trei fiice. Rolul în educația noastră l-au jucat ambii. Pe părinții mei îi văd ca pe niște furnici, care strâng firimitură cu firimitură pentru ca noi să avem tot ce este mai bun și mai frumos. Ei, mama și tata, au o inimă mare și un suflet bogat, știu să înțeleagă durerile și necazurile vieții, să ne înțeleagă pe noi, copiii. Sunt optimiști, cred în ziua de mâine. Mi-aș dori să-i am mereu în preajmă, și la bine, și la rău.”

„Ambii părinți nu sunt suficient de sănătoși și pentru mine aceasta este o problemă serioasă. Mă cuprinde teama când mă gândesc la consecințe, dar nu pot încă întreprinde nimic pentru a-i ajuta. Simțim o criză serioasă de bani. Părinții mei nu-mi plac: tata este prea domol, iar mama prea rapidă și inimoasă, din care cauza foarte des se îmbolnăvește. Ea își asumă prea multe griji și suferă nespuse. Mama și tata, după atâta muncă, fiind foarte obosiți zilnic, flămânzi și setoși, deseori nedormiți, au devenit nervoși și aceasta acționează extrem de negativ asupra vieții noastre în

familie. Îmi pare rău de mama și tata, mă gândesc mult la ziua de mâine a lor – amândoi părinții sunt bolnavi. Of! Cred că nimeni în zilele noastre nu mă înțelege decât numai unul Dumnezeu! [3, p.21].”

Imaginea părinților în viziunea copiilor constituie o construcție genderologică bazată pe situații concrete din viața familiei rurale și scoate în evidență modul de afirmare a identității de gen. Această teză este susținută de savantul american Erving Goffman, care este, după cum se știe, un analist al dramaturgiei cotidiene.

Familia rurală, prin intermediul părinților, transmite cultură și educație comunității în cadrul macrostructurii de trecere la relațiile de piață, dar cu deschideri tot mai evidente spre cultura materială și spirituală urbană, formând un continuu rural-urban și urban-rural, o cunoaștere gender în patrimoniul științific. În această ordine de idei este binevenită afirmația preotului român Dumitru Stăniloae, profesor, doctor în teologie: „Căsătoria este astfel drum spre spiritualizarea celor doi soți nu numai în relația unul față de altul, ci și în toate relațiile lor cu ceilalți oameni” [7, p. 24].

În lucrare nu ne propunem să răspundem la multe întrebări privind relațiile „părinți – copii”, ci invităm cititorul să ia cunoștință de unele aspecte ale cercetării problemei, care ține de un concept teoretic în genderologie – aceasta fiind o formă de cunoaștere gender rural.

Trăsăturile caracteristice ale părinților, în viziunea fiicelor și feciorilor, capătă „valențe normative”, care „pun în dubiu dreptul de a numi, de a explica dreptul la exercitarea propriului discernământ. Supunerea față de alt om (și nu direct față de Dumnezeu), dreptul la umanitate deplină, deci la libertate”, – subliniază Mihaela Miroiu [6, p. 136].

Actorii sociali, informatorii, în testările efectuate pun accentul pe anumite convingeri, bazate pe reprezentări reale, pe factori social-psihologici și pe relațiile de „dragoste și răbdare” – aceasta însemnând și „o supușenie”, o revenire neîntârziată și permanentă la cele spuse de Apostolul Pavel: „Supuneți-vă unul altuia în frica lui Hristos... Bărbatul necredincios se sfințește prin femeia credincioasă și femeia necredincioasă se sfințește prin bărbatul credincios” (Corinteni, 14, 9).

Prin urmare, subiectul analizat este raportat la familie, mediul în care se formează personalitatea copilului și care este „școala mamei și a tatei” – acestea constituie o continuitate a modului de trai rural și a formării cetățeanului de mâine.

Studiile de caz constituie un sistem de cunoaștere gender rural: similitudini și divergențe, individualități social-culturale și psihologice ale părinților și

copiilor. Sunt subliniate particularitățile specifice ale membrilor familiei rurale în relațiile „noi despre alții și despre noi înșine”. Noțiunile de stimă și respect, de dragoste de mamă și de tată sunt raportate la sentimentul prieteniei, simțului frumosului, la ajutorul material și moral, la greutățile prin care trec părinții pentru a-și crește copiii, la tutela mamei și tatei asupra odraslelor dragi.

În acest studiu nu am adus mărturisiri care țin de indiferența părinților față de ei înșiși și față de copii,

actele de violență în familie ce cauzează înstrăinarea și suferințe. Nu ne-ar ajunge pagini pentru a reda tabloul trist al satului din prezent, al familiilor rurale afectate de fenomenul migrațional, al copiilor rămași fără tutela mamelor și taților, precum și a bătrânilor – fără ajutorul feciorilor și fiicelor.

Versurile ce urmează (autor, Iu. Bejan-Volc – n.r.) sunt determinate de cunoașterea gender rural, inspirate de cercetările de teren efectuate în ultimele decenii în diverse sate ale Republicii Moldova.

Balada satului

Satul plânge și suspină
Oare, cine e de vină?
Auzim de multă vreme
Cât de tare satul geme...
Doamne, ce s-a întâmplat,
Unde-s oamenii din sat?
Nu cred că mi s-a părut
C-a rămas tot satul mut...
Unde-s, satule, vecinii,
De ce-i asupresc străinii,
Cum de s-a-ntâmpat ca toți
Să pună lacăt la porți?
Mi-e plin sufletul de dor
Gândindu-mă la soarta lor.
Îmi e trist și-mi este jale,
C-au mers pe această cale.
Doamne, cum era cândva
În copilăria mea:
Se-adunau rudele toate
Să-și dorească sănătate,
Să-și mai spună vorbe bune
Despre ce se face-n lume.
Acum toate s-au schimbat,
Nu-mi cunosc dragul meu sat:
Ciutura plânge-n fântână
C-a rămas și ea străină.
Plâng bunicile la geam,

Ca s-a destrămat un neam.
Copiii care-au rămas
Cu lacrimile pe obraz
Toți așteaptă acea zi
Când părinții vor veni,
Ca de atâta dor și jale
Chiar și Nistru plânge-n vale
Și s-aude colo-n crâng
Cum și păsările plâng.
Câinii ce-au rămas în sat
Și ei urlă ne-ncetat.
Doamne, adă lumea-acasă
Și fă viața mai frumoasă,
Că acei plecați din sat
Dor și lacrimi au lăsat.
Vreau să mă-adresez la ei,
Să se-ntoarcă la ai săi.
Să-și șteargă lacrima pe față
Și să-nceapă o altă viață.
Poate nu cu sume mari
În „euro” și „dolari”
Dar cu sufletu-mpăcat
Că nu mai este argat.
Știm din vremurile toate
Nimeni prin străini nu poate,
Ca să-și caute dreptate.

BIBLIOGRAFIE

1. Bejan-Volc Iu. Relațiile gender rural: un imperativ al timpului. Chișinău: Ed.-poligr. al USM. 2004. 221 p.
2. Бежан-Волк Ю. Особенности сельских гендерных моделей (на материалах Республики Молдова). În: Социологические исследования, № 8. М., 2003.
3. Bejan-Volc Iu. Noi în oglinda Celuilalt. Imaginar gender. Chișinău: „Notograf-prom”, 2014. 216 p.
4. Interpenetrarea disciplinelor. București, 1993.
5. Evdokimov P. Femeia și mântuirea lumii. București, 1994.
6. Miroiu M. Convenio despre natură, femei și morală. București, 1996.

7. Stăniloae D. Teologia dogmatică ortodoxă. București, 1957.
8. Авивикирова Н. И. Что такое «гендер»? ООН, № 6, 1996.
9. Бадинтер Э. Феминизм. În: Опыт словаря нового мышления. М., 1989.
10. Кон И. С. Социология личности. М., 1967.
11. Терне А. М. Новое учение о социологии (опыт методологического построения новой теории социальных отношений). Берлин, 1922.
12. Шибутани Т. Социальная психология. М., 1969.